

Állítmány és alany.

Akadémiai fölolvasás.

Befejező közlemény.

4. Az alany (subiectum.)

Vélemények az alanyról.

Az alany igen népszerű fogalom, majd minden tudománynak, sőt foglalkozásnak van külön alanya a logikától az adóügyig és gyümölcskertészetig, az adózó és beoltandó alanyokig. Azonban e sokféle alany másfelé semmi zavart sem okoz, csak a logika és lélektan alanyait tévesztik össze a nyelvtanival. Régebben a nyelvtanban is egyszerűen azt tartották alanynak, a mit a logikában, hogy t. i. alany az, amiről valamit mondunk, de idővel belátták, hogy a nyelvtannak más alanyra van szüksége, tehát a lélektanban kerestek számára újat, s e szerint alany az, a mi a lélekben már megvan, a mit már ismerünk, mert csak erről mondhatunk valamit. Ez a lélektani alany tulajdonkép majdnem egybe esik a logikaival, csak más a magyarázata, de annál távolabb marad attól a harmadik alanytól, melyet a nyelvtudomány magáénak vallhat.

KICSKA EML, Alany és állítmány c. jeles tanulmányában az alanynak hét jegyét hordja össze (Nyr. 25 : 109. és 433.), hogy az alany az a tagja a mondatnak, 1. melyről valamit mondunk, 2. melyhez az állítmány számban, 3. melyhez személyben alkalmazkodik, 4. melyet *ki*, vagy *mi* kérdéssel tudakolhatunk. 5. melyet kevésbé hangoztatunk, 6. a mondat meghatározandó tagja, 7. a szűkebb fogalom. E hét jelt könnyedén megtoldhatjuk egy igen ismert nyolczadik jellel, mely szerint az alany cselekszik vagy szenved. A nyelvtani szókinésben az alany már-már annyit kezd jelenteni, mint «cselekvő». Pl. «A tetszik-féle igék mellett a cselekvés alanya egyúttal a mondat alanyává lesz: tessenek leülni» (SIMONYI Zs. Nyr. 10 : 291). Ezt a cselekvés alanyát, értsd cselekvőjét, végrehajtóját máskép «értelmi alanynak», újra mások «logikai alanynak» is nevezik. Főkép a szenvedő igék cselekvő személyét szokás a «grammatikai subjectummal» szemben értelmi, vagy logikai alany-

nak tekinteni, de még a melléknév mellett kihagyott főnevet is logikai alanynak illetőleg tárgyának, határozónak) vesszük, pl. A derék nem fél az idők mohától ebben az értelmi alany az *ember* (BALOGH P. Nyr. 20: 396). Általában az a közös mindenik alany jelentésében, hogy valami kiindul, ered, származik az alanyból. A *logikai alany*nyal legbehatóbban PAUL művéből (99 kk. l.), nálunk pedig KICSKA E. cikkéből ismerkedünk meg (Nyr. XXV.). Szerinte a logikai alany és állítmány mindig nevezők (nominativus,) illetőleg az alany nevező, az állítmány ige és bármily formája van a mondatnak, e két részt nevező alakba lehet, sőt kell változtatni. A logika azt parancsolja, hogy [ebben: a gyermek rosszul van, dem kinde ist schlecht, valamint ebben: a gyermeknek könyve van, das kind hat ein buch] mind a magyar, mind a német grammatikus ezt tartsa alanynak: *a gyermek, das kind*. (Nyr. 25: 534.)

Azonban a logikának könnyű a mondat szerkezetét addig változtatni, míg a logikai alany nevezővé nem lett, mert a logikának a nyelv csak eszköz az ítéletek mérésére, hanem a nyelvtannak a nyelv végeztel; a nyelvtan tartozik a nyelvet úgy, abban az alakban hagyni, megérteni és megmagyarázni, a melyben találja. Mi különbség van már most amaz alany közt, mely a nyelvtannak is alany és a közt, melyet a logika egészen más alakokból átváltatások segítségével hüvelyez ki magának?

KICSKA ugyan azt mondja, hogy a nyelvtani alany a dologra nézve nem különbözik a logikaitól, csak a formára. Vagyis neki minden forma (gyermek, gyermeknek, gyermekben stb.) egyaránt lehet alany, a mi, mint már említettem (291. l.), az ő álláspontjából igaz is, csak az a gyengeje, hogy nem mutat szempontot, melyből az alakok különbségeit meg lehetne magyarázni; ő csak azt mondja, hogy «a logika megengedi, hogy ezt az alanyt és ezt az állítmányt mind a két nyelv [a magyar és a német] «sua ratione» a maga módja szerint fejezhesse ki». Ámde a nyelvtannak épen az a célja, hogy minden nyelvben ezeket a *saját módokat* szemléltesse. Ha az egyes nyelvekben ezek a módok különböznek, valószínű és természetes, hogy az egyes korszakokban is különböztek. Az őskor szokásai nyomot hagytak a mai nyelvben is, a nyomokat ma gépiesen megtartjuk, de jelentésüket többé át nem érezzük. Ilyen át nem érzett szemléleten alapszik minden valószínűség szerint az igazi nyelvtani alany, melyet ma csak alakján ismerünk fel, de értelmét, hogy mit fejez ki, immár rossz helyen, pl. a logikában vagy a lélektanban keressük.

Kerestek már sokan egy harmadik alapot, vagy legalább jegyet is a nyelvtani alany számára. — SIMONYI (A magy. nyelv. 2: 299), hogy tudva helytelen ne mondjon, így kerül el a logikai és a lélektani meghatározásokat: az alany «meghatározza az események okozóját, megnevezi a cselekvő személyt». BRASSAI átlátva, hogy újat és jót találni nem tud, egészen *eldobta az alany fogalmát* és arra soha semmit nem épített. Azt mondja (Akad. ért. 3: 199), hogy az alany háromféle lehetne, de egyik sem helyes: 1. egyenlő a logikai alanyval, 2. a nevező, 3. a miről mondunk valamit, de akkor a jelző is egyenlő az állítmányval. Ennélfogva neki «az alanyra és mondományra, mint nyelvtani, a logikától

netalán különböző kategoriákra, mint a melyek *ertelmezhetetlen voltát* már nem egy ízben kimutatta, nincs szüksége». Ez radikális eljárás volt, belátván, hogy az adott magyarázatok helytelenek, de magunknak sem sikerül helyeset találni, kikerüljük a kérdést; talán a többi kérdések bővebb kifejtése egyszer fölszínre veti ennek is a kulcsát. De mégis helyesebb azok eljárása, a kik bolygatják a kérdést, tapogatóznak és megelégednének az alanynak alaki meghatározásával. Két gyökeresebb változtatást kísértettek meg. Az egyik a KERN meghatározása, ki az alanyt az igen megjelölt személyt tartja. (V. Ö. BALOGH P. Az ige szereplése a mondatban Nyr. 17: 397.) Szerinte az alany az állítmánynak legszükségesebb összeköttetése (Die Deutsche Satzlehre 246. l.) azt a személyt, vagy lényt jelzi, melyhez az ige jelentette cselekvés, vagy állapot fűződik; «die Subsistenz, an welcher dieser Zustand haftet» (u. o. 47. l.). Az alanyt a személyrag fejezi ki, azért épen úgy nincs mondat alany nélkül, mint nem lehet állítmány nélkül. Az alany kívül esik az ige fogalmi tartalmán, jelentésén s mint személy fűződik hozzá az igéhez, míg a tárgy és határozók az ige tartalmának meghatározói, sőt az alanynak hasonlóképen van egy külön meghatározója: az alanyzó: «Das Subjektswort ist die Bestimmung zu der im finiten Verbum liegenden Person (Subject), der Prädikatsnominativ und die obliquen Casusbestimmungen zu den im Verbum liegenden Begriffsinhalt (Prädikat). U. o. 56. l. S a hol mások az alanyt nem tudják megtalálni, ott KERN csak az alanyzó, tehát az alany határozójának hiányát találja (58. l.). Az alanyzó nem csak nominativus, hanem az imperativus mellett vocativus is. (140. l.)

Hogy a végétől kezdjem a bonczolást, a vocativust nem merném alanyzóznak mondani, mert akkor minden más mondatrésznek is támadna olyan határozója, mint az alany mellett az alanyzó, mivel a vocativus minden mondatrészt kiegészíthet: *téged, Scipio; neked Scipio; tőled Scipio stb.* De egyáltalán sem tartom helyesnek a Subjekt és Subjektswort megkülönböztetését, mert ezek idegen alapokon állanak, az egyik mondatnani, a másik szótani alapon, pedig mind a kettő jogot tarthat arra, hogy külön mondatrésznek vegyük, ha már megkülönböztettük egymástól. Ekkor pedig közös osztó alapra volna szükségünk. Azt sem látom át, hogy az alany a függő esetektől eltérő logikai viszonyban volna az igével. A függő esetek K. szerint a *Verbalinhalt*-ot határoznák meg, mert összefüggésük az igével csak magukban van megjelölve, míg az alany viszonya az igen is jelezve van (47. l.). Nézetem szerint ez a kifejezés: «a létező, melyhez a cselekvés hozzáfűződik, akaszködik», *der Zustand haftet*, az időre és helyre is betűről betűre ráillik: *a hadak egész nap esatáznak a mezőn* a csata nem csak a személyekhez, hanem a mezőhöz is hozzá van akasztva, épen olyan nehezen szabadulhatna meg ettől, mint a felektől; az időtől pedig még kevésbé tudna elszakadni. Azt mondja KERN, az alanyban az fontos, hogy az igen meg van jelölve az állítmánynyal való összefüggése, de akkor hol van tulajdonképen maga az alany, ha a rag most már nem alany,

hanem az összefüggés jelzője, a névszó pedig szintén nem alany, csak bővítője, meghatározója annak. Egyébiránt, mikép már fejtegettem, az idő is legalább akkora határozottsággal van jelezve az igen, mint az alany. Szóval az ige fogalmi tartalmához az alanynak is épen olyan köze van, mint a többi mondatrészeknek, s viszont hozzáfűződni e többi mondatrészekhez is úgy fűződik a cselekvés, mint az alanyhoz. S a mikor az alanyt KERN is homályosnak tartja, vajjon ismeri-e akkor az alanyt magát? Minden mondatrész lehet határozott, vagy határozatlan, sőt semmis, azért vannak határozatlan, sőt a «semmit» jelentő névmásaink is, de azt várni, hogy ha az alanynak még meghatározó bővítése (alanyszava) is van, akkor egészen világos legyen az alany, pedig ha pl. a németben az *es*-t tesszük az alanyszóvá, ezzel egy csöppet sem lesz világosabbá az a személy, melyhez a cselekvés fűződik. S ha már a külön szó ily jelentéstelen, mennyivel üresebb a személyrag, melyet Kern az igével egyenlő fontosságú mondatrészsze avat fel. Ha az *es* névmást a német nyelv, mint KERN igen jól mondja, (42. l.) nem is a jelentés kedvéért használja, hanem tisztán szórendi czélokra s nyelvtanilag pleonastikusan, hogy az értesítő mondat ne kezdődjék igével, a hogy a francia is alkalmaz a kérdő, vagy nyomatékos szórendben ily pleonastikus névmásokat, hát ily jelentéstelen természete van (nem hogy főalany lehetne) az igék végén levő személyragnak is. KERN igen helyesen azt mondja, (72. l.) hogy bárminő bővítései vannak az *ist* igének, a lét egyforma marad. Hát hasonlóképen minden más igének is egyforma marad a tartalma, cselekvése, akárki az alany és akárminő más bővítései vannak is az igének. Az alany és a többi mondatrészek nem az igét módosítják, hanem a körülményeit nevezik meg.

Mivel az alanyt oly élesen elválasztja a többi mondatrészek-től, azért a *nominativust* sem akarja KERN esetnek elismerni (46. l.). Az alanynak nem kell eset, a *Prädikatsnominativ* pedig egyeztetésből származik: «mivel ugyanarra a létezőre mutat, mint az alany, azért ugyanabban az esetben is áll». Pedig hányszor ismétlődik ugyanaz a létező más-más mondatrészben újabb meg újabb esettel. A létező azonossága a szótó azonosságát vonja maga után, nem az alakokét, sőt ugyanaz a mondatrész is lehet más-más alakú: *Die Knospe wird eine Blüte* nagy *Die Knospe wird zur Blüte*. Ha valahol, hát az idg. nyelvekben érdemes a *nominativust* esetnek tekinteni.

Igen érdekes, a hogy KERN LIVIUSNAK ezt a mondását elemzi: *Hannibal peto pacem*. Sokat tárgyalták ezt a mondatot, KERN *Hannibal* szót nem fogadja el alanynak, mert akkor *peto* igealak kellene, inkább appositionnak veszi a *peto* alakban kifejezett alanyhoz és felsorol sok példát, többjében megelőzi az appositio az alanyt: *Waldung sie schwankt heran, Felsen sie lasten dran* (GOETHE).

Az én nézetem szerint a LIVIUS mondatában *Hannibal* igazi alany, utána *peto* értelmi egyeztetés, *constructio ad sensum*. A mint számra és nemre nézve van értelmi egyeztetés: *nagy sokaság gyűltek össze, multa milia caesi sunt*, úgy a személyre nézve is lehetséges sőt gyakori. *Paulo ante rex . . . nunc alienas opes exspecto* (SALLUSTIUS). Mi atyánk, *ki* vagy a mennyekben, Notre père *qui es aux cieux*, Pater noster, *qui es in caelis*. Én *ki* nem tudom az útát, *Moi, qui ne sais pas*.

KERN felfojását nagyjában elfogadja BALOGH PÉTER (Nyr. XVII. Az ige szereplése a mondatban), de azzal a módosítással, hogy az igén megjelölt személy határozatlan, vagy általános alany és (némely nyelvekben, mint pl. a mienkben is) általános tárgy, «maga a névszó pedig csak egyszerűen alany és mondat tárgy». De én még ezt a megkülönböztetést sem tartom szükségesnek, mert akkor a helyragot s főkép a névtót, praepositíót is általános helyhatározónak s mellette a szó tövét igazi helyhatározónak kellene nevezni.

WEGENER (Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens) az állítmányt az ismert és ismeretlen viszonyából fejtette ki s a mondatot két részre osztotta: expositióra (psychologiai alany) és állítmányra, de a nyelvtani alanyt nem az expositióban keresi, hanem az alany általános jelentése alapján, mely szerint minden tudományban olyasmi az alany, melyből valami kiindul, STEINTHAL és PAUL nyomán (l. PAUL Pricipien 100. l.) az *öntudatos beszélőt* teszi alanynak (147. l.). A többi mondatrészek mind *Object*-ek, «kiegészítők», tárgyak, még pedig a beszélő alany képzetének tárgyai, «Vorstellungsobjecte des redenden sich selbst bewussten Subjects».

Első sorban tehát csak az első személy az alany, vele szemben a második személy, a megszólított, már elsőrendű objectum, a harmadik személy másodrendű objectum (182. l.), de az elsőrendű tárgy másodrendű alanyává válhatik, valamint a másodrendű tárgy harmadrendű alanyává (147. l.) még pedig az által, hogy az első személy mintegy a második, illetőleg a harmadik személy előtt beszél (referál) s ezzel a nyelv egyszerű átlátszó idézetté válik. Az objectumok (tárgyak) vagy személyesek, vagy személytelenek és ide tartozik minden helyviszony, nemcsak az *afficiertes Object* (a mondat tárgya) és az *efficiertes Object* (belső tárgy és célhatározó). A személytelen dolgoknak úgy lehet személyes cselekvést tulajdonítani, hogy a mint saját cselekvéseink gépiesek, öntudatlanok (automatikusak) lesznek, s alig vesszük észre, a mikor végrehajtjuk őket, úgy az élettelen dolgok mozgását is, melyek pedig tulajdonképp csak mozgattatások, azaz mindig egy élő személy mozgatja őket, automatikus mozgásnak nézzük. Az óramutató jár, halad, nem mintha szándéka lett volna menni, hanem a hogy öntudatlanul járunk mi is. Így az alanyok kétfélék: öntudatosak és öntudatlanok. A nominativus a személyes forma, de ezen öntudatlan mozgások miatt azon sem ütközünk meg, hogy a passivumban a szenvedő tárgy, tehát egy objectum is nominativusban áll, nyelvtanilag személyesítve van (121. l.).

Ime WEGENER bár a közönségesen ismert alapon indult ki még jobban kikököntette a nyelvészetet régi kerékvágásából, mint

KERN: sem az expositio, pszichologiai vagy logikai alany, sem az ige ragja, sem az alanszó nem alany, hanem egyedül a beszélő az. Az eddig úgynevezett alany már a beszélőre nézve tárgy (objectum, 147. és 199. l.).

Hát lehet így is beszélni, de akkor nem a nyelvtani, nem a mondat, hanem a *beszéd* alanyáról szólunk. Az, hogy a nyelvtani alany a beszélőre nézve épen olyan, mint a mondat tárgya és a többi határozók, teljesen igaz; épen ezt bizonyította BRASSAI s ennek végleges kifejtése az én dolgozatom célja is, de azért azt hiszem, van egy mondatrész, melyet eddig alanynak neveztünk és mindig fel tudtunk ismerni és megkülönböztetni a többitől, bár helyesen megmagyarázni nem tudtuk, s mely megérdemli, hogy ezután is megkülönböztessük bizonyos méltó tekintetben a többi mondatrészekről, azért kár volna az ő kétezer éves becsületes nevét tőle elvenni s «a beszélő» kifejezés helyett használni fel, neki pedig valami más kizárólagos nevet adni. Mellékesen lehet tán a «beszélő alany» műszót is használni, ha nem keverjük össze a nyelvtani alanyval, a mondat alanyával, valamint ezt is lehet mellékesen jelzsképen másféle mondatrésznek, pl. bizonyos fajta határozónak nevezni, ha jól kifejtjük, hogy minő fajta határozó gyanánt illik be a mondat keretébe s a határozók sorozatába. Mert a nyelvtani alany csak néha esik egybe a beszélővel, s a hányszor egybe esik, ugyanannyiszor eshetik össze azzal akármelyik mondatrész is: *én látok, engem látnak, bennem látnak, tőlem nem látnak* stb. Mindazonáltal, bár az alapja eltérő, értékesnek tartom, hogy WEGENER is egyenlőnek tartja az eddigi alanyt a többi mondatrészekkel, mint BRASSAI s némi tekintetben KERN is.

Számba veendő tényező a beszédben a beszélő is, mert a tudomás, érzelem és az akarat, a többes szemlélete stb., melyeket az ige, illetőleg a névszó kifejez, az övéi, tőle származnak, rá vonatkoznak, de ezzel még nem válik mondatrészszerűvé, ha kitett, vagy odaértett szóban nem szerepel külön is a mondatban. HOMEROS az égész Iliasban és Odysseiában nem válik alanynyá.

A második személyt eredetileg csak objectumnak tekinteni s csak átvitt értelemben, másodrendű alanynak venni szintén fölösleges, sőt hibás is, mert azt sejteti, mintha a beszélő gyermek apját, anyját nem tartaná magával egyenlő rangú lényeknek. Referatumnak, a más nevében, vagy helyette való beszédnek sem lehet olyan könnyedén magyarázni a beszédet, mihelyt nem első személyben van. Ha felkiáltok: *jön! jön!* ez annyi, mint «ő jön, én félek» és a hangom oly eleven, hogy semmiképp sem foghatni az idézet előadásmódja alá: «ő azt mondja jövők». A beszélőt s a pl. cselekvő alanyt teljesen eredeti soron különböztetjük meg egymástól akárhányadik személy a cselekvő, sőt a magyar nyelv, melyben a harmadik személynek ragja nincs is az ige, épen a harmadik sze-

mélyt mutatja alapszemélynek. Ha az *én* elsőrendű alany, akkor a *bennem és tőlem* is elsőrendű határozók stb. A személyesítés nem ily módon történik, mert különben minden mondatrész személyesítve volna.

Igy merész újítók elvetették az alany régi, logikai meghatározását, de az igazi mondatbeli alany még mindig nincs végkép megállapítva. Kétségtelen, hogy van egy mondatrész, mely az igén jelezve van, mely sokszor nominativus, de egészen nyílt kérdés, hogy minő lélektani, vagy logikai, vagy bármiféle igazi alapja van annak, hogy épen az illető dolog jusson a mondatban az alany helyére. Mint SIMONYI KICSKA értekezése után (Nyr. 25. 537.) igen világosan fölteszi a kérdést «*mi hát a különbség a [KICSKA szerint] grammatikai alanynak nevezendő mondatrész különféle formái közt?* Ha pl. azt mondom: *Ez* || feledésbe ment, *Ezt* || elfelejtették. *Erről* || meg feledkeztek, vajjon itt is az első mondatrész csak forma szerint különböző-e? ha igen, miért? s ha nem, mi a jelentésbeli különbség közöttük s micsoda mondattani kategória az egyik, a másik s a harmadik?»

A nyelvtani alany.

Én iskolai nyelvtanomba, mielőtt WEGENER művét olvastam volna s midőn KERN művét is csak kivonatossan ismertem, egyelőre úgy határoztam meg az alanyt, hogy az állítmánynak cselekvője, szenvedője, vagy műveltetője, de sok gondom maradt még azzal a kérdéssel, hogy mi lehet e háromnak *közös jelentése*. Ragaszkodtam ahhoz a feltevéshez, hogy csak azt tekintem alanynak, a mit a ragokkal a nyelv is annak mutat, tehát KERN és BALOGH alanyát, melyet egyelőre *alaki alanynak* neveztem magamban. Kerestem, hogy miféle lelki működés mehetett végbe az őskori emberben, mikor az alanyt megkülönböztette; előre fölvettem, hogy a már meglevő állítmányból, nem megfordítva, a hogy a logika eddig tanította, továbbá, hogy az állítmány körül fejtett ki az alany s nem volt külön önnálló léte, mint a logika tanítása szerint képzelhetné az ember, mely szerint úgy támad a mondat, hogy két fogalmat a kopolával itéletté kötünk össze. Mint azóta tapasztalom (KICSKA Nyr. 24: 437.), a logika is áttérhet erre az irányra; WUNDT szerint az itélet nem összekötés, hanem kifejtés, egy összetett fogalomnak részeire bontása (Logik I: 137.). Nyelvészek is megkezdték már, hogy az alanyt az állítmányból fejtsék ki; KERN alaki alanya is csak így magyarázható, s egészen világosan az állítmánynak rendeli alá BRASSAI (Akad. Ért. 3: 186.); a nevező (értsd: alany) «az a határozó, mely igéjével személyben és számban megegyezik». BRASSAI ugyan czáfolgatja SZARVAS (Nyr. 11: 179.) s azt mondja, hogy «az állítmány alkalmazkodik az alanyhoz számban és sze-

mélyben,» de ha valahol, hát SZARVAS mondására is áll, hogy «umgekehrt ist auch gefahren». Ha összehasonlítjuk e kifejezéseket: tanulsz; tanulsz te; tanulsz te öcsém; látjuk, hogy személyragos ige után a kiegészítések csak nagyobb világosságot szereznek az ige körül, nemhogy szülnék az állítmányt. Az állítmány, mint fentebb már fejtegettem, magában hordhatta a személyviszony értelmét, midőn még személyragjai nem is voltak; én úgy vélem, hogy e viszonyt előbb csak érezték, azután kifejezték külön névmásokkal s csak ezután kapott az ige is, talán ily elkopó névmásokból, vagyis hozzá igazodó részekből ragokat, melyek a kitett új névmások, illetőleg főnevek mellett pleonasztikus elemei a mondatnak. (L. SIMONYI A. m. nyelv. II. 228 k. l.) Igy az ige hord ugyan az alánnyal azonos személyű ragokat, de nem «igazodik», nem alkalmazkodik ahhoz, csak ráragadt arról valami.

Előre föltételeztem végre vizsgálódásomban, hogy ama lelki műveletnek, mely az alanyt szülte, igen egyszerűnek kell lennie, mert egyszerű lelkekben folyt le. Arra a gondolatra jöttem, hogy azok a lelki műveletek és képek, melyek akkor játszottak az emberben, ma is mind megvannak, legfeljebb a tárgyak változott a változó környezetben, mert ma is sok oly egyszerű ember van, mint a régiek. E képekkel pedig foglalkozik egy tudomány: a stilsztika. WEGENER is arra rendelte többször tárgyalt művét, hogy a nyelvtan, a retorika, a stilsztika és a poétika egységes összetartozását bizonyítsa. Régi tanítás, hogy a beszéd csupa «stilsztikai» képekből áll, melyek nagy része ma is gyönyörködtet: ezek igazi stilsztikai képek, nagy részük azonban elavult, de érthető: ezek csak szólásmódok és kép gyanánt használva prózaiak volnának; a legnagyobb rész azonban már föl sem ismerhető, meg sem sejthető: ezek már nyelvtani jelenségek. A nyelvek nem egyformán hajlandók a virágos-képes beszédre. Tudjuk, hogy a magyar nyelv nagyon gazdag virágokban, ellenkezőleg a latin igen józan és hideg, benne a legegyszerűbb képet is *quasi*-val vagy *velut*-tal kell mentetgetni, de a stilsztika általános tanításaira minden nyelvben elég sok példát találunk.

Könnyű az egyes *stilsztikai képeket a nyelvtannak* sok igen fontos *fejezetében* megtalálni: a metaforát a határozókban, frázisokban, jelentésváltozásokban; a metonymiát a jelentéstanban, midőn az eszköz nevével jelöljük a készítményt, az okkal az okozatot; (SIMONYI M. Határozók 1: 21.) a «synecdoché»-t a jelentés megszorítása és bővítése, a kicsinyítés és fokozás, a gyűjtőnevek és a többesképzés alkalmával; a személyesítést a főnevek nemeiben, mert az élettelen dolgok him- és nőneme csak onnan magyarázható, hogy az illető tárgyakat, ha nem is mind, férfi-, illetőleg nő-felének személyesítette az ősember. Ekkor ötlött a szemembe, hogy a személyesítés a magyarban, ebben a virágos nyelvben nem

talál helyet, mert itt a főnévnek neme nincs. E képtelenség azonnal arr vezetett, hogy az állítmány személyragjaiban épen a megszemélyesítés emlékköveit lássam s ezzel azt hiszem meg is találtam aa KERN-féle alaki alanynak magyarázatát: *az alany az állítmánynak megszemélyesítése* (personificatio-ja) azaz *személyi, vagy személysített körülménye*.

Igy igen rövid és egyszerű magyarázatra teszünk szert, mely még az alsó iskola számára is nagyon könnyű, csak a megszemélyesítés helyett kell, mivel ez stilisztikai műszó, egyszerűen azt mondani, hogy «az alany az állítmány személye». A megszemélyesítés lelki műveletből, szemléletből származik, tehát magyarázatunk a mai nyelvtudomány szellemében a lélektanra támaszkodik és mondattani alapon áll, hisz a legösibb mondatrészből, az állítmányból indul ki, egészen ehhez van tapadva.

A *megszemélyesítést* úgy érteném, hogy az ősemlék az esemény mellett megkülönböztetett személyeket (embereket, állatokat), helyet, időt stb., melyek vagy egészen közel voltak a cselekvéshez, vagy bizonyos távolságra tőle (közelségi vagy távolsági viszonyban levő személyek, helyek, idők stb.). Talán nem fogott fel az alanyról többet, mint, hogy az illető olyan személy, mint ő és közel van az eseményhez, de az is lehet, hogy mindjárt kezdettől fogva hozza az észrevételt is, hogy a személy tudásával, szándékával, vagy érzelmével részt vesz a cselekvésben, míg a többi körülmény erre képtelen, mert élettelen. *Az apa vezeti fiát*, az *apa* annyiban személye, alanya a cselekvésnek, hogy szándékosan, tudatosan végzi azt, e mellett pedig közel van a vezetéshez; *A fiú vezetetik*: itt a *fiú* szintén közel van a cselekvéshez és akarattal veszi magára, fogadja el és szívesen (esetleg fájdalommal) türi a cselekvést, szóval legalább is tudatosan szerepel benne. «Szenvedti a cselekvést» oly műkifejezés, mely megengedi, hogy az illető akár örömet is szenvedjen. *Az apa vezeteti fiát*: a szándékosság épen úgy megvan ilyenkor az apában, mint mikor cselekvő alany, csak az a különbség, hogy az *apa* távol is lehet a cselekvéstől, távolsági viszonyban álló személyes körülménye az állítmánynak.

Mivel a határozók honnan, hol és hová iránya nemcsak helyviszonyt, hanem időviszonyt is tartalmaz t. i. a cselekvés folyamatához képest *Pestről jön*, Pest volt helye, *Pestre megy*, Pest leendő helye az alanynak, vagyis a honnan irány előidejű, a hová irány utóidejű hely, azért itt is följegyzendő, hogy a műveltető alany szándékossága előidejű, a közelségi viszonyban levő cselekvő és szenvedő alany szándékossága, vagy érzelme pedig egyidejű a cselekvéssel. A ki vezeteti fiát, annak minden esetre előbb megvolt a szándéka, mint a vezetés kezdődött s hogy tovább is tart-e még, az nem fontos a nyelvre.

A felsorolt példákban az alany szerintem nem csak személyesítése, megszemélyesített körülménye, hanem valóban *személye* az állítmánynak. A megszemélyesítés folyamatát WEGENER-től eltérőleg úgy képezem, hogy midőn a mi tudós korunk felfogása szerint nem személy, hanem élettelen dolog az alany, pl. *a kő repül*, az ősember azt is személynek látta, akaratot, lelki működést tulajdonított neki, *a gyerek fut, a nyúl fut, a patak fut* között tudatosság dolgában nem látott különbséget. S mivel nem tehetjük fel, hogy az ember bármikor is az egész világot személynek nézte volna, világos, hogy az ősember is végzett igazi személyesítést is, vagy hasonlat, metafora alakjában: *a kő [mint a madár] repül*, vagy gépies analogiával pl. oly cselekvések mellett, miket az ember nem szokott elkövetni: *víz párolog, a tó kiszárad*. Az ily mondatokban az alany már a legkezdetlegesebb időben is megszemélyesített körülménye az állítmánynak.

Ezen az alapon bármely alanyt könnyű megmagyarázni. A cselekvő mondatban a cselekvés végrehajtója, a szenvedőben annak a szenvedője van megszemélyesítve, a meg nem személyesített szereplők pedig határozóvá súlyednek le: A mester inasára üt: Az inas üttetik a mestertől; A munkás kapál: A gazda kapáltat a munkással. Ennélfogva az *actív* igeragozást cselekvő szemléletű, vagy cselekvő személyű, a *passivum*-ot szenvedő személyű ragozásnak kellene nevezni.

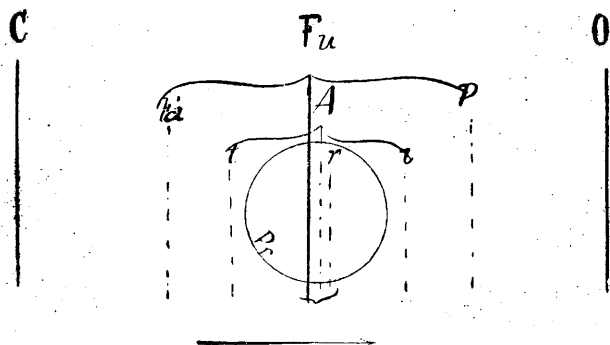
Az alany hármas iránya.

Az alany, mint már érintettem, olyan közelségi és távolsági viszonyban van az állítmánynyal, mint a mellérendelt mondatok egymással, s valamint a mellérendelt mondatok közelségi viszonya gazdagabb a másiknál, úgy van ez az alanyban is. Ugyanis tulajdonképen kétféle műveltető ige van, egyik a távolabb álló személy akaratát fejezi ki: *vezettet, irat, csináltat, épített*, midőn nem szükséges, hogy az alany jelen legyen a cselekvésnél («tökéletes műveltető» SZILASI, NyK. 24:188.); a másik egy közel álló személy: *a cseléd ablakot nyit* (az ablak nyilik), az *ellenség a hajót elsüllyeszti* (a hajó elsüllyed) stb., a cseléd közel van az ablakhoz, nem lehet tőle távol, az ellenség nem lehet távol a süllyedéstől; ezt az igét BARBARICS álműveltetőnek, SZILASI készítőnek nevezi (l. u. o.), de találóbbnak gondolom a «vezető alany» illetőleg «vezető ige» elnevezést, az alany valóban vezeti a nyilást, a süllyedést.

Igy a közelségi viszonyra három alany is jut: vezető (közelebbi műveltető), cselekvő és szenvedő, melyeket közösen «szereplő» alany néven lehetne összefoglalni. E három alanynak megfelelő igék az idg. nyelvekben is vannak, míg a valódi műveltető alany mellett külön műveltető ige kell: *iubeo, lassen, faire*.

A vezető, cselekvő és szenvedő alany, mint a cselekvés megindítója, folytatója és végpontja a határozók hármassal: honnan, hol, hová irányának felel meg. A szenvedő alany tehát úgy viszonylik a cselekvőhöz, mint a hová irányú helyhatározó a hol irányúhoz azzal a különbséggel, hogy az alany közel van a cselekvéshez, a hová irányú helyhatározó pedig távol van tőle.

A *cselekvő alany* újra egy még szorosabb közelségi viszonyban álló hármassal csoportra oszlik: az ige egyik oldalán az átható, középpont a magáraható s a másik oldalon az át nem ható igék alanya foglalt helyet. A magára ható igék mellett a szemlélet vonala tört vonallá válik, mert akkor a tárgy is ott van, a hol az alany és mégis az ige át kell a képzetnek hozzá jutnia. Az alanyok kölcsönös helyzetét egy nem létező mondatban (mert soha sem lehetne mindenik szereplő alanyul kitéve) így lehetne szemléltetni:

Fa = vezető (factitivum), A = cselekvő (activum), P = szenvedő (passivum); t = átható (transitivum), r = magáraható (reflexivum), i = át nem ható (intransitivum); C = műveltető (causatívum), Fu = szereplő (fungens); Pr = állítmány (prædicatum).

A nem személyesített szereplő határozóvá lesz, a személyesítés ereje pedig a logikailag ugyanabban a szerepben maradó dolgot kissé idebb, vagy odébb tolja: *A cseléd ablakot nyit; e vezető alany*, ha nem személyesítjük, okhatározóvá lesz és a műveltető alany helye felé tolódik: *A cselédétől az ablak kinyitattik*. (Én iskolai nyelvtanomban a szenvedő ige mellett szereplő cselekvő személyt az okhatározók közé soroltam, s velem egy időben a Nyelvőr egy írója is ezt a nézetet fejezte ki: «Némelyek az ily szerkezetű mondatokban előforduló eredet-, vagy szorosabban okhatározót «által» névutóval fejezik ki». Nyr. 22: 202. SCHNEIDER M. VAZUL. Egyébiránt már KUMMER német nyelvtanában is megtalálhattam volna ezt a felfogást. 230. §.) *Az ablak kinyitattik*: ha a

szenvedő alanyt cselekvőnek személyesítem, az át nem ható helyére tolódik: Az *ablak nyílik*, vagy a magáraható helyre: Az *ablak nyitódik*; a kettő már oly kevéssé tér el egymástól, hogy nem is tudnám hamarosan eldönteni, nem magáraható-e a *nyílik* is. Ezen igék mellett már a vezető okhatározó is csak úgy fordulhat elő, ha nem jelent személyt: a *széltől, ütéstől* stb., vagy ha magáraható névmás: *magától nyílik* (v. ö. *magától jár*). E határozókat már mindenki okhatározóknak mondaná. Mind a cselekvő, mind a szenvedő szerkezetben elfér a végrehajtó és az ige között egy eszközhatározó, pl. *kezevel, ásóval, kapával*, mely a cselekvésnek még közvetlenebb, közelebbi végrehajtója, mint az alany: a kéz és az ásó még közelebbről nyit, vagy ás, mint a személy. A *műveltető* alany mellett a cselekvő, vagy vezető személy lesz eszközhatározóvá, mert ez annyival van közelebb a cselekvéshez, mint a másik eszközhatározó a cselekvő alanynál, vagy úgy történik a változás, mintha a műveltető megszemélyesítése a cselekvőt odébb tolta volna: A *gazda a cseléddel ablakot nyitatt, a munkásokkal gödröt ásat*. Nem osztozom BALOGH P. felfogásában, ki az eszközhatározó személyt közelebbi helyett távolabbi alanynak tekinti. (A határozók osztályozása. Nyr. 26 : 390.) Úgy látszik, az én iskolai nyelvtanomat BALOGH egyáltalán nem méltatta figyelmére.

E hármas csoportok alapján el kell ismernünk, hogy valóban igaza van BRASSAI-nak, ki az alanyt ép oly módon rendelte alá az állítmánynak, mint a határozókat, és SIMONYINAK, mikor azt mondja, hogy az alany is ép oly «körülmény», mint a hely-, idő- és a többi határozók. (Nyr 26. 396.) Az eddig hirdetett dualizmusért, melyet a mondatrészek tanából a hangsúly és szörend fejezetébe kell áthelyeznünk, kapunk minden tagban trinizmust.

A *házban* határozó mellett megérezzük, hogy vannak *honnán* és *hová-irányú* társai is, de már el kezdjük felejteni, hogy az ok-, eszköz- és célhatározó is egy sorba tartozik, egy eszközhatározó mellett esőppet sem gondolunk arra, hogy ez a folytatás, haladás iránya és van kiinduló- és végpontbeli társa is, a nyelvtanok azonban könnyű szerrel összeállították még e csoportokat. Az alanyok mellett e szemléletet annyira elfelejtettük, hogy még a nyelvtanok sem tudták visszaidézni. Képzületünk most már csak azt tartja számon, hogy mi új a mondatban, mi nem, de a nyelvszokás a régi taposott uton jár s képzelődés nélkül is azt tartja meg képzelt személynek, a mely régebben volt s ezt teszi alanynyá, de akár az eseményen innen, akár azon túl van ez, azt bocsátja előre, a mit ismer, illetőleg a közlés szükségéi szerint sorozza rendbe a körülményeket. Nem azt a szereplőt személyesítjük tehát, a melyik logikailag legfontosabb, vagy a melyik abban az esetben legismertebb, hanem amelyiknek helyét, irányát legjobban megszerette és megszokta a nyelv. A latin jobban

szereti a szenvedőt, a tulsó pontot, a magyar cselekvőt, együttes pontot, ez a két nyelv között egyszerű iránykülönbég, minőt a határozók terén is találhatunk, pl. a magyar azt mondja: Keletre van a határ, a latin: kelet felől. A latin, mely a szenvedőt, a távolabbi pontot szereti személyesíteni, messze vetődő tekintetével észre sem veszi egészen közel magához a műveltető alanyt, tekintete elsiklik fölötte, azért neki nincs is műveltető alanya; megfordítva a magyar, ki a cselekvőt szereti kifejezni, jobban látja a műveltető alanyt, de így nem vetődik oly könnyen a tekintete a szenvedőig s ritkán alkalmazza azt.

Igen fontos megjegyeznünk, hogy az alany egyformán igazi alanynak marad, akár igazi személy, akár csak metafora, vagy analogia alapján számít személynek, akár van képessége lelki működésre, akár nincs: *A gyermek sír a szobában, A lélek sír az emberben, A nyersfa sír a tűzben. A madár repül, A kő repül, A hír repül. Az ellenség lelövetik, Az alma lelövetik.* Mindegy tehát, hogy eredeti vagy átvitt értelemben jelent-e személyt a szó; a mondattani metafora személyesítés alapján személy, alany marad, ha a személyesítést nyelvérzékünk nem sejtí is már, s a szótó miatt a dolog élettelen voltát nem tudjuk is elfeledni. Az alany irányviszonyait részben már mások is sokan felismerték, sőt általában ismerteknek mondhatni. GABELENTZ egyszer így szól (idézi BRASSAI, A mondat dualizmusa 15. l.): «Ezek a népek a kiható igében a subiectum és obiectum közti közbenjárót látnak, mintegy utat, a melyen át amaz ehhez jut,» tehát épen úgy fogja fel GABELENTZ is, a hogy én lerajzoltam: az alany (helyesebben a képzelet az alanytól) áthalad az igén és úgy jut a tárgyhoz. Ép így SZAMOSFALVI GERGELY (SZINNYEI) Nyr. 16: 414.: a verbum mindig cselekvést fejez ki, csak az a kérdés, milyen irányu cselekvést? 1) a cselekvés a grammatikai subiectumtól indul ki: a szolgáló mos, 2) a cselekvés mástól indul ki és a grammatikai subjectumra irányul: a szennyes ruha mosatik, 3) a csel. a gram. subjectumtól indul ki és reá is irányul; a béres mosakodik.» Sőt már POTT is nyilvánított hasonló felfogást (idézi SIMONYI után SCHNEIDER VAZUL Nyr. 22: 202.): «Subjekt einer handlung, d. h. ihre urheber, woher sie gewissermassen auch räumlich, nicht bloss kausal, ausgeht». Mind ezekben csupán az alany és ige közti helyviszony van figyelembe véve, de azt hiszem, a különböző alanyok kölcsönös helyi viszonyát is elég természetesen fogtam föl.

5. A tárgy (objectum).

Ha csak indogermán nyelveket ismernék, most avval az érzéssel zárhatnám be értekezésemet, hogy az alany kérdését megfejtettem, de a magyar nyelv új nehézségeket támaszt. Nálunk

tárgyi ragozás is van, azaz némely körülmények közt a tárgynak is van személyragja az igén. Tehát itt nagy nehézségre bukkanunk; hogy lehet akkor az alany személyesítés, mikor a tárgy is annak látszhatik?

Vélemények.

A tárgy a mi általános felfogásunk és minden nyelvtanunk tanítása szerint külön mondatrész (vö. SIMONYI A magyar nyelv 2: 301. l.), oly független az alanytól, mint a határozó, és az állítmánynak ezekkel egyenlő rangú, önálló bővítése. A logika nem sokat törődött vele, rá nézve az alanyi és jelzői viszonyon kívül a többi mind egyenlő kapcsolat; s a logika ennek nem is látja kárát, de az iskolai nyelvtanoknak nagy bajt okoz a tárgy, mert egészen külön kell ismertetni és még sem tudunk egyebet mondani róla a fiatal gyermeki elmének, mint hogy *kit* vagy *mit* kérdésre felel, vagy felsőbb osztályokban, hogy a cselekvés kihat vagy áthat reá. De már ez az utóbbi magyarázat zavart szül, a tanuló a hová-irányú határozóktól nem tudja megkülönböztetni, mert ezekre is «kihat» és «áthat» a cselekvés. Megfordítva nem tudom, hogyan fejtik meg sokan (pl. LYON) a szenvedő alany és tárgy között való különbséget, ha a tárgy egyszerűen csak az, a mi felé a cselekvés irányul. Szóval itt valóban megsínyli a nyelvtan, hogy a logika cserben hagyta. A lélektan sem sietett buzgóbban a nyelvtan segítségére, ez is csak annyit mond, mint a logika, a tárgy az, «a kire, vagy a mire közvetlen áthat a cselekvés», így szemléli azt a beszélő.

Előttém helytelennek tünt föl, hogy a hat mondatrész jelentésének magyarázata rendszertelen, összefüggéstelen alapon áll, semmiben sem érintkezik egymással, azért iskolai nyelvtanomban, a mennyire lehetett, segíteni igyekeztem ezen. Annál élesebben feltűnt, hogy mily nehéz értelmezni a tárgy különállását. A tárgyban nincsenek osztályok, mint a mindig hármas irányu határozókban, vagy mint az alanyban, mely legalább is kétféle, nálunk éppen háromféle, sőt a tárgy oly felosztást sem tűr, minőt a jelző, mely alanyi, tárgyi és különféle határozói viszonyban lehet a jelzett szóhoz. Az az egyetlen különbség, melyet a tárgyak között tehetünk, hogy némelyik *önálló*, a másik *eredmény-tárgy* (külső és belső tárgy: nézi a sebet, sebet üt), az alanyok közt is megvan és éppen olyan függésben van az ige iránt, mint a tárgyban: seb támad (eredmény-alany), a seb kezeletik, vagy gyógyul (önálló alany). De az elszigetelt helyzet csupa hármas szövetségek között kihívja a támadást. Hajlandók vagyunk a tárgyat a határozók közé kebeleznünk be. A német grammatikák az akkusativ-object mellett az úgynevezett vonzatoknak genitiv-object, dativ-object nevet adnak (itt az object szó inkább a mi határozónknak, mint a tárgynak felel meg), a francia nyelvtanok a complément direct mellett complément indirect-t és complément circonstanciel-t ismernek. Nálunk utjabban BALOGH PÉTER BUDENZNEK és MUNKÁCSI-KÚNOSNAK nyomán tárgyhatarozóknak nevezi őket s a tárgyat leszállítja közéjük: «a -t ragos, meg a más ragú mondatrészek teljesen azonos logikai viszonyt fejeznek ki: a cselekvés passziv tényezőjét»; ezek a -n, -ben, -ról, -tól, -ra, -hoz ragos mondatrészek ép úgy tárgyai a cselekvésnek mint az úgynevezett mondattárgy; tárgynak kell venni az ilyent is: áldást mond valakire, továbbá a részes határozót (ad vkinek), melyet

régebben úgy is részes tárgynak neveztek; tárgy van a hasonlóságot jelentő igék mellett (az apa hasonlít fiához) sőt melléknevek mellett is (jártas, tapasztalt vmiben). És ámbár «a -t ragos tárgy csakugyan a mondatnak is tárgya, nemcsak a cselekvésnek», mégis «mindkét fajta tárgy a mondatrészeknek ugyanabba a kategóriájába esik». Szóval a tárgy a határozók közé tartozik, de hogy e mellett a -t ragos mondatrészt mégis ép oly önállóan képzelet BALOGH is, mint bárki más, világos a következő tételéből: a «képes helyhatározó» és efféle lélektani elnevezések «a dolog lényegét még csak nem is érintik, a dolog lényegét a cselekvés *alánya*, *tárgya*, *helye*, *ideje*, *módozatai*, továbbá a létező *helyzete* és *állapota* fejezik ki»; ezek a logikai viszonyok teszik a határozók alapját. Vagyis BALOGH is egyenlő soron említi fel a tárgyat az alánynyal és a határozókkal, mintha volna egy körülmény, melyet se alánynak, se határozónak, se jelzőnek nem lehet tekinteni, se pedig helynek vagy időnek, se módozatnak vagy állapotnak, hanem minden esetre valami külön tárgynak. Hisz e körülmény vagy logikai viszony (kérdés, van e valakinek joga azt mondani, hogy a nyelvnek lényegét a logika adja meg, nem pedig a lélektan) ép úgy megköveteli, hogy a határozók kérdésében külön figyelembe vegyék, mint a hely vagy az idő.

MAXWELL angol nyelvtanában a tárgyat az állítmány-kiegészítő névszóval sorozza össze. Nála a nyolcz mondatrész közt harmadik a *complements of the verb* (222. l.). Azt mondja, hogy sok ige nem alkothat magában teljes állítmányt hanem kiegészítőt kíván maga mellé, (224. l.) még pedig némely át nem ható ige mellett *predicative complement* (állítmányi kieg.) kell az ige teljességéhez az (ilyenek) *látászani, lenni, válni, appear, be, become, feel, look, seem, stb.*) a cselekvő alakú átható igék mellett pedig *objective complement* szükséges pl. *cats catch mice* a macska egeret fog (226. l. 525. l.).

A tárgy az alanyok közé tartozik.

Most csak az van hátra, hogy a jelző, vagy az alanyok közé sorolja be valaki a tárgyat s én valóban az alanyok között találtam meg az ő igazi helyét. Én a tárgynak különösen önállóságát nem tudtam megérteni, valamint BALOGH is ezzel lehetett elégedetlen, azért csatolta a határozókhoz.

De én más irányban kerestem a tárgynak társait s nyelvtanomban inkább az *alanyok közé emelt m föl*: hogy a tárgy úgy tűri, szenved a cselekvést, mint a szenvedő alany, de egy-egy cselekvés mellett egyszerre csak egy alanyt tudunk kitenni, azért mikor a cselekvő alanyt kifejezzük, a szenvedő alany helyett tárgyat kell mondanunk, illetőleg mikor a szenvedő alany van kifejezve, a cselekvő helyett okhatározót mondunk. Vagyis a tárgy nem egyéb, mint a *cselekvő alany mellett kitett szenvedő alany*, melynek persze *nem lehet ugyanegy alakja*, mint a fő alánynak. Ez a hová-irányú távolsági viszonyban álló alany, mely a föntebbi rajz rendszerét teljessé teszi, és ott *O* betűvel van föltüntetve.

Ha a szenvedő helyett: *A ház építetik* cselekvőben fejezzük ki magunkat: *A munkások a házat építik*, akkor a ház mintha egy

kissé nagyobb távolságba tolódnék a középponton túl, távolabbi személy gyanánt szerepel, talán azért, mert a munkástól a házig kétszeres távolságot látunk, bármi kicsiny szakaszokból álljon is az; egyik az alanytól a cselekvésig, a másik innen a tárgyig, vagy azért, mert egyszerre két közelségi viszonyban levő alanyt nem tudunk megszemélyesíteni, a távolságnak legalább akkorának kell lenni, mint a vezetőtől vagy áthatótól a tárgyig (leginnenső közelség, legtulsó távolság) s a szenvedő szerkezetben a legtulsó közelség a leginnenső távolságot is határozó alakká változtatja. Logikailag ugyanott van a tárgy, a hol az át nem ható és a szenvedő alany (*a ház épül, építetik, a házat építik* a végrehajtó egyformán homályos), mégis távolsági viszonyban van, mert a szenvedő alany szenvedését inkább képzelhetjük egyidejűnek a cselekvéssel, s annak is kell képzelnünk, a tárgyban pedig megengedi a nyelvértékünk, hogy a lelki működést utóidejűnek képzeljük, megtörténik az ütés, azután támad a fájdalom: *A fiút megütik*. A műveltető alanyban a távolsági viszonyt és az akarat előidejűségét is világosan érezzük, a tárgyban inkább csak az erzelem utóidejűségét érezzük világosan, a távolsági viszony érzete nem oly élénk. Azt is lehetne mondani, hogy a műveltető (honnan-irányú távolságban levő) alany első sorban akaratával, a tárgy (a hová-irányú távolságban) érzelmével, a közelségben levők tudomásukkal s csak másodsorban vesznek valamely más tehetségükkel is részt a cselekvésben.

A magyar nyelv minden esetre inkább az alanyok közé illeszti a tárgyat. Logikailag talán az volna a következetes fölfogás, hogy valamint a szenvedő alany mellett kitett cselekvő személyhatározóvá lesz: a kutya a fiútól megveretik (alany, határozó, ige); úgy a cselekvő alany mellett kitett szenvedő személynek is határozónak kell lennie: a fiú a kutyát megveri (alany, határozó, ige); de a két átalakulás a magyarban épen nem hasonlít egymáshoz. Az okhatározó ugyanis máskülönbén is jól ismert határozó, míg a tárgy máskülönbén sehol sem fordul elő a határozók között, az egyszerű helyhatározótól pedig mégis különbözik egy kicsit. Sőt pozitíve alanynak tünteti föl a tárgyat épen az ige tárgyi ragozása. *A tárgy is egyszerűen csak személy*, de mivel mellette a cselekvő alany van megszemélyesítve, természetes, hogy a szenvedő személy távolabbi helyzete miatt nem kaphatja ugyanazon ragokat, sem önmagán, sem az igén, mint a másik. De azért lehet személyesítve. Mondhatnám, a magyar annyira érzi a tárgyának személy, vagyis alany voltát, hogy midőn e tárgy ismert, határozott, akkor róla is személyragot tesz az igéhez, mint a más fajta alanyokról. És itt helyre kell igazítanom azt a kicsinylést, melyet föntebb mondtam, hogy a magyar nem tudja oly messze vetni a tekintetét, mint a passív szerkezettel sűrűn élő nyelvek, mert ha az igén túl székelő

személyről még ragot is szed az igére, akkor ugyancsak erősen rászögezte a szemét.

A tárgy és cselekvő alany ugyanegy mondatban épen olyan, mint egy hol-irányú és egy hová-irányú helyhatározó egymás mellett: a harangszó általzúg a házak felett ki a szélekig, vagy mint egy honnan- és egy hová-irányú helyhatározó: az ajtótól az utczáig tántorog. Ellenben a szenvedő alany és a cselekvő személy lazábban tartozik össze s csak egy alanyt és egy határozót tesz ki.

Semmi csoda, ha a virágos szavú magyarban kettős személyesítés van kifejezve és abban sincs csoda, ha a tárgynak az alanyhoz való tartozását oly nehezen vesszük észre, hisz főképp az indogermán műveltető alany hiánya miatt az alanyok hármás iránya is egészen kiveszett a nyelv- és tudományos érzékből. Nyelv-érzékünk azt sem sugja egy hanggal sem, hogy a célhatározó a módhatározóval egy vonalon helyezkedik el, de azért ez mégis úgy van.

Azt hiszem, hogy az *indogermán nyelvekben is* lehet személynek venni a tárgyat, az accusativus ott sem legfőképpen a tárgy esetéül szolgál. E nyelvek a tárgy homályosabb személyesítését az idők folytán sem világosították meg annyira, hogy mint a főbb személyt, ezt is külön pleonasztikus raggal jelezték volna az igen, hisz a magyarban sincs a tárgynak személyragja, ha a tárgy ismeretlen, általános, vagyis homályos, hanem csak akkor, ha a tárgy határozott, tehát jobban szem elé esik, és ekkor is csak személyragja van, számragja nincs.

Ha az indogermán nyelvek a tárgyi személyrag hiányával okoznak nehézséget felfogásommal szemben, az *amerikai nyelvekben* meg épen az a bökkenő, hogy ezekben nem csak az alanynak és tárgynak, hanem minden mondatrésznek van ragja az igében. Nem áll módomban utána járni, hogy ezek a ragok személyragok-e vagy csak a mondatrészek ragjai. Ez utóbbi esetben az alanyokról adott magyarázatommal semmi közük sincsen, de még ha az illető mondatrészek személyét jelölnék is, lehetne azt mondani, hogy élénkebb képzeletű népek többet személyesítenek meg, mint mások, és az alany így is megmaradhatna az állítmány főszemélyének.

Ujabb ellenvetést támaszthatni a *jelző* (attributum) szempontjából. Mert ha a jelző a latinban nemben is egyezik a jelzett szóval, holott lehetne mindig semleges nemű, ez azt mutatja, hogy a jelzett szó és jelző közt személyesítés van; illetőleg a magyarban, hol a birtoknak vannak személyragjai, a birtokos jelző és a birtok közt (néha még a részeshatározó és infinitívus között) találunk még világosabban személyesítést. De ez a kifogás sem rontja le az alanyról adott magyarázatomat, mert ezzel nincs mondva, hogy az alanyon kívül más mondatrészt nem lehet személyesíteni. A jelző és a birtokos egy alárendelt mondatrésznek a személyei.

A jelzői személyesítés csak azt bizonyítja, hogy a legszorosabb kapcsolatot, mely beszédünk egyes részletei közt előfordul, épen a képzelet legelső szüleménye, a személyesítés hozza létre. A jelzői kapcsolatot különben közelebből megmagyarázni tudtommal még nem sikerült. A mit pl. TRENDELENBURG mond (idézi KICSKA Nyr. 25: 436.) hogy van állítmányi (der baum blüht, jelzői (der blühende baum) és tárgyias (értsd határozói) kapcsolat (blüht herrlich), mert az alanyt és állítmányt külön vesszük észre, az ámbár úgy látszik, mintha a nyelvre lenne építve, inkább csak az ismert nyelvészetben alapul s világos, hogy TRENDELENBURG csak azért véteti külön észre az alanyt és állítmányt, mert a dualizmus értelmében egyenlő rangú részeknek tartja őket. Én azt tartom, hogy az alanyt is az állítmánynyal egyszerre vesszük észre épen úgy, mint a jelzöt és jelzettet.

Személyesítés minden esetre van ott, a hol majd minden nyelvben vannak személyragok, pl. az állítmányban és valószínűleg van ott, a hol ez némely nyelvben jelezve van, a másokban nincs; pl. személyesítünk a jelzőben, mert ezt jelzi a latin, csak a magyar nem; személyesítünk a birtokviszonyban és a határozott tárgy mellett, mert jelezzük azt a magyarban, csak a latinnak nincs rá jele.

De legjobban bizonyítja a tárgynak alany- és személy voltát és legjobban megmagyarázza a tárgy és határozók közötti különbséget a személyesítés értelme, mely abban áll, hogy pl. ebben: «Az apa vezeti fiát», két nem egyenlően szereplő személy vesz részt a cselekvésben szándékosan, tudatosan, vagy valamely érzellemmel. Az alanybeli személyek, mint már kifejtettem, a beszélő felfogása szerint valamelyik lelki képességükkel vesznek részt a cselekvésben: akarják vagy tudják azt, vagy valamely érzelmet éreznek mellette s világos, hogy a tárgy is ilyen tudatos résztvevője az eseménynek. «Szenvedí a cselekvést» csak kelleetlen részvevést jelent, de sokszor világos, hogy ezt nem kell a szó szoros értelmében venni s a tárgy ugyancsak örül a vele történő eseménynek. Így az akarattal működő alany akaratát sem kell mindig szorosra vennünk, mikor pl. valaki akaratlanul megöl mást; az ily esetek nem rontják le az eredeti szabályt.

GABELENTZ is azt mondja (Die Sprachwiss. 106. l.) hogy a tárgy a legtöbb nyelvben csak a határozók (adverbiales Attribut) alfaja, de logikai okoknál fogva nem lehet elválasztani az alanytól és a *genus verbitól*.

Hasonlóképen PAUL is (113. l.) bár a Genitiv- és Dativ-Object-ek neve miatt a tárgyat a kiegészítőtől elszakítani nem tudja, nagyrészt az én felfogásomhoz hajlik: két alany viszonya egyazon állítmányhoz eltérő is lehet s ez esetben a nyelvfejlődés folyamán lehetségessé válik, hogy a kettős alanyt alanyná és tárggyá válaszszuk szét; oly mondatban, mint *ich rieche den braten* az *ich* ét a *braten* szók valaha egyaránt a lélek-

tani alany általános osztályába estek. Hisz az alany és tárgy közti rokonság abból is kiviláglik, hogy a tárgyat passivumba való áttételkor alanynyá lehet tenni A tárgyat az alany mellett ezzel egyenlő értékű mondatrésznek lehet felfogni, de az is előfordulhat, hogy közelebből függ össze az igével, mint az alany, s ekkor az állítmánynyal egy mondatrészt tesz, mint az állítmány alárendeltje. Éles határvonal a kétféle viszony közt nincsen.

WEGENER nézete szerint a szenvedő alany a tárgyból keletkezett s ez magyarázná meg, hogy a semleges nemű főnevek nominativusa egyenlővé lett az accusativussal (203. k. l.). A tétel eleje az én állításaimmal találkozik, bár az eredetiség kérdését nem merném eldönteni s a nom. és acc. egyenlőségét sem tulajdonítom mondattani okoknak. A mondattan csak annyiban foly be erre, hogy a tárgy is eredeti személy s annál jobban cserélődhetik az alakja a másikéval.

SWEET (A new English Gr. 113. l.) szintén a tárgyat tartja eredetibbnek, azért a szenvedő szerkezet nominativusát fordított tárgynak *inverted object*-nek nevezi: *the rat (inverted object) was killed by the dog (inverted subject)*.

A személyesítésből kiindulva értjük meg legjobban a *határozókat* is (adverbialia). «A munkás kapával ás»; mint kifejtettem, tulajdonkép a kapa is ás, logikailag ez közelebbi alany, de az eszköz öntudatlanul működik, szerszámkép szerepel; A gazda a munkással ását: itt az ősz szemlélet szerint már a munkás is eszközhatározóvá süllyed le, mintha lelki működést nem szentelne a cselekvésre; A gazda bottal sétál, a munkással sétál: itt is csak a gazda a szándékos cselekvő, a társa dologi körülményé szorul hátra. Az a különbség tehát e két mondat között: «a fiút üti» és «a fiúra üt», hogy a tárgyat úgy fogjuk föl, hogy a fiú érzelmeivel tudatosan vesz részt a cselekvésben, a határozóban pedig a fiú érzéketlen dologgá, süket és vak helylyé süllyed le. Valamint az alanyban az élettelen dolgok tudatos személy gyanánt vannak használva, úgy a határozóban az élő személyeket is dologgá fokozzuk le.

Ez a képzeletjáték adja meg a határozók jelentésének alapját, a személyesítés fogalma oly világosságot vet e mondatrészekre, minőt nem is sejtettünk. De erről a határozók során fogok szólni, itt csak azt bocsátom előre, hogy eme felfogás mellett a *határozók osztályai egymással is szervesen összefüggnek*, egy könnyen felfogható egységet tesznek, melyet eddig nem vettünk észre. Sőt így egyúttal a határozók egymásba folyó határait is tisztábban választ-hatjuk szét. Ugyanis valamint az alanyban az élettelen dolgok nevét a személyesítésnél átvitt értelemben személy gyanánt használjuk, úgy a tárgyak és személyek neveit a helyhatározóban helynek tekintjük: *A sas Gordius szekerére szállott*, *A sas Gordiusra szállott*, «szekerére» és «Gordiusra» nem csak hely, hanem igazán *helynév gyanánt* vannak használva.

Valamint ebben: a kő repül, a «kő» személynév (állat) gyanánt van használva, úgy ebben: elrepült a kő és egy nemes vitézre szállt le, a «vitéz» helynév gyanánt szerepel. Azt kellene tehát mondani, hogy ebben: az almáról-, a fiúról-, az országról beszélek: az egyik dolog (az alma) valóban tárgy, a többi pedig (a személy és a hely) átvitt értelemben tárgy gyanánt, sőt *tárgynév gyanánt* használt szó. Amennyiben ezt az átvitt értelmet nehéz megállapítani, annyiban a határozók összefolynak, de tisztán szétválaszthatjuk a határokat, ha a jelentés-átvitelt nemcsak a szótanban, hanem a mondatban is elismerjük.

De nem akarok további részletezésbe bocsátkozni, eléggé kimutattam, hogy a tárgy élő alany, nem élettelen határozó, s miután ezt világossá tettem, most elismerhetem, hogy azoknak, a kik a tárgyat a határozók közé sorozták — mégis igazuk volt. A tárgy igenis határozója az igének annyiban, hogy tulajdonképp az *alany is csak határozó: személyhatározónak* nevezhetők. Ha a tárgyat már eddig is besorozták a határozók közé, sőt a dualizmus értelmében is az állítmányhoz tartozó mondatfélbe helyezték, ez onnan volt, hogy a tárgy kérdésében a logika nem vezette úgy félre az embereket, mint a jogtalan trónra helyezett alany kérdésében.

A nyelvfejlődés csakugyan nem tett különbséget a határozók és az alany közt, még *határozószót* (adverbiumot) is képezett az alany számára, épen mint a helyhatározó számára, a francia *on*, német *es* és *man*, angol *one* nem egyebek, mint megkövült alanyi formák, tehát adverbiumok s valamint a helyhatározó szók használata nagyjában csak a határozókra szorítkozik, ezek is csak az alanyban fordulhatnak elő.

E határozós felfogás szerint a beszéd egyszerűbb, mint az eddigi elemzés mutatta. A mondatban nem két egyenlő tag, dualizmus, hanem két réteg van: állítmány és ennek néhány határozója: személy-, dolog-, hely-, idő- stb. határozó. Mindenikben megvan a közelségi és távolsági viszony az állítmány iránt, úgyszintén az innenső, s egybeeső és túlzó helyzet az állítmánnyal és egymással szemben. Innen a helyhatározói ragok és elüljárók, névutók szerepe majd mindenikben, ezek a közelség és távolság különböző minőségeit, a helyzeteket jelzik. Eredetileg talán nem is fogta fel az ember a viszonyokat részletesebben, csak annyit, hogy ez a dolog az állítmányhoz közel (illetőleg attól távol) van és személy, közel vagy távol van és élettelen, mozgó dolog stb. Azután járult ehhez a helyzet és a cselekvés, szenvedés és más ily viszonyok észrevése.

Most már tehát megvan a felelet SIMONYI kérdéseire; e mondatokban: *Ez* | feledésbe ment, *Ezt* | elfeledték, *Erről* | megfeledkeztek: *Ez* személyesítve van az esemény közelében tudatosan cselekvő személyül (a németben *das wurde vergessen*, a közelség-

ben tudatos érzelemmel szenvedő személy volna); *Ezt* kissé nagyobb távolságban tudatos érzelemmel szenvedő személylyé van téve, azért távolabbi hová-irányú és utóidejű alany, mit röviden tárgy-nak nevezhetünk, ha akarjuk; mellette közeli, azaz főszemély «az emberek»; *Erről* öntudatlan dolognak van hagyva, azért határozó, mellette közeli személy (magáraható alany) szintén «az emberek».

Az ily mondatot pedig: *Az alma gyümölcs*, az iskolában így elemezhetni: *gyümölcs* állítmánykiegészítő (vagy csak *kiegészítő*, vagy állítmányi névszó) és [a magyarban] az állítmányt pótoljuk vele, (jó gyümölcs volt: itt nem is kell a «pótlás», állítmánya *volt*, «gyümölcs» csak *kiegészítő*) *alma* pedig alany, mert úgy beszélünk, mintha a gyümölcsök sokasága közt az alma egy külön személy volna, mert nyelvtanban az állatot, vagy tárgyat is csak személynek mondjuk, ha alany. *Az alma jó*; *jó* kiegészítő és tulajdonság, az *alma* mellette [olyan, mint a] személy.

Igy olyan alanyt találtunk, *mely mindig megegyezik a nyelvtanival* s én befejezhetem az alanyt illető elmefuttatásomat, hogy a határozók tanulmányára térhessek által. Az eseményt különféle körülmények: személyek, tárgyak, helyek, idők, tulajdonságok stb. kísérik, az *állítmány* ily körülményeit a mondat *bővítő részeinek* nevezzük. Az *alany* is bővítő rész, ez az állítmány megszemélyesített körülménye, tudatosan részvevő személye és mint a határozóknak, hármas csoportjai vannak. *A távolsági viszonyban* az előidejű honnan-iránynak a *míveltető alany*-, az utóidejű hová-iránynak a *tárgy* felel meg. A tárgy szintén az alanyhoz tartozik, ez is tudatos érzelemmel részvevő személye a cselekvésnek. *A közelségi viszonyban*, mely gazdagabb, innenső, középső és tulsó, részvétel szerint *vezető*-, *cselekvő*- és *szenvedő alany* van; a *középső*, *cselekvő* alany újra gazdagabb, újabb hármas csoportra: *átható*-, *magáraható* és *át nem ható cselekvésű alanyra* oszlik. A mondatrészek alapján *dualizmus nincsen*, csak alárendelés, de talán elismerhetjük, hogy az alany primus inter pares — vasallos.

KALMÁR ELEK.